

ESHITISHIDA NUQSUNI BO'LGAN BOLALARNING TA'LIM OLISH IMKONIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

O`rinboyeva Xabiba Akmal qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Special pedagogy fakulteti talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqola Eshitishida nuqsuni bo'lgan bolalarning maxsus pedagogika nuqtai nazardan kasallikning kelib chiqish sabablari, ijtimoiy hayotga moslashuvi, ta'lim- tarbiya berish va korreksion rivojlantirish.

Kalit so`zi; Eshitishida nuqsuni bo'lgan bolalar, maxsus pedagog, kasallik kelib chiqishi, moslashuvi, ta'lim-tarbiya, korreksion rivojlantirish.

Аннотация. В статье рассматриваются дети с нарушениями слуха с позиций специальной педагогики; освещаются причины данного состояния, вопросы социальной адаптации, обучения и воспитания, а также коррекционно-развивающей работы.

Ключевые слова: дети с нарушениями слуха, специальный педагог, причины нарушения, адаптация, обучение и воспитание, коррекционно-развивающая работа.

Abstract. This article examines children with hearing impairments from the perspective of special education, covering the causes of the condition, social adaptation, education and upbringing, and correctional development.

Keywords: Children with hearing impairments, special educator, causes of the condition, adaptation, education and upbringing, correctional development.

Eshitishida nuqsuni bo'lgan bolalar — eshitish qobiliyati to'liq yoki qisman buzilgan, bu holat ularning nutq rivojlanishiga va atrof-muhitni idrok etishiga ta'sir qiladigan bolalardir.

Asosiy Toifalari

- **Kar bolalar:** Eshitish qobiliyati og‘ir darajada buzilgan yoki tug‘ma kar bo‘lib, og‘zaki nutqni o‘z-o‘zidan o‘zlashtira olmaydiganlar.

- **Zaif eshituvchi (tug‘ma yoki keyinchalik pasaygan) bolalar:** Eshitish qobiliyati qisman saqlangan, tovushlarni va nutqni ma'lum darajada eshitib idrok eta oladiganlar.

Tarixi.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar tarixi va ularning ta’lim tizimi asrlar davomida rad etish, chetlatish davrlaridan tortib, zamonaviy inklyuziv ta’lim va tibbiy texnologiyalar davrigacha bo‘lgan uzoq va murakkab rivojlanish yo‘lini bosib o‘tgan. Bu tarixni bir necha muhim bosqichlarga bo‘lib o‘rganish mumkin:

1. Qadimgi dunyo va o‘rta asrlar (Kamsitish davri)

Qadimgi davrlarda eshitish qobiliyati bo‘lmagan bolalar ko‘pincha jamiyatning to‘laqonli a‘zosi sifatida tan olinmagan:

Antik davr falsafasi: Miloddan avvalgi IV asrda Platon va Aristotel kabi faylasuflar eshitish qobiliyati bo‘lmagan insonlarni "fikrlash va mantiqdan mahrum" deb hisoblashgan. Ularning fikricha, til va nutqni faqat eshitish orqali o‘rganish mumkin edi, shu sababli kar bolalarni o‘qitib bo‘lmaydi deb hisoblashgan.

- **Huquqiy cheklovlar:** Qadimgi Rim va Qadimgi Yahudiy qonunlariga ko‘ra, kar-soqov insonlarga mulkka egalik qilish, uylanish yoki sudda guvohlik berish huquqi berilmagan.

2. Ma’rifatparvarlik davri va dastlabki maktablar (XVIII asr)

XVIII asrga kelib, Yevropada surdopedagogika (kar bolalar ta’limi) fan sifatida shakllana boshladi:

- **Fransuz maktabi (Imo-ishora usuli):** 1755-yilda Parijda Sharl-Mishel de l'Epe tomonidan eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun dunyodagi birinchi ommaviy maktab ochildi. U o‘qitishda **imo-ishora tilidan** foydalangan.

- **Nemis maktabi (Oralizm / Og‘zaki usul):** Samuel Haynike Germaniyada og‘zaki nutq va labdan o‘qishga asoslangan usulni yaratdi. Bu ikki yondashuv o‘rtasidagi bahs uzoq yillar davom etdi.

3. XIX-XX asrlardagi global o'zgarishlar

- **AQSHda ta'lim: 1817-yilda** Tomas Hopkins Gallodet va Loran Klerk AQSHda birinchi doimiy kar bolalar maktabiga asos solishdi. Keyinchalik **1864-yilda** dunyodagi yagona kar talabalar universiteti — Gallodet universiteti tashkil etildi.

- **Milan konferensiyasi (1880):** Ushbu xalqaro anjumanda maktablarda imo-ishora tilidan foydalanish taqiqlab qo'yildi va faqat og'zaki nutqni o'rgatish (oralizm) majburiy qilindi. Bu qaror kar bolalarning ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatdi va faqat XX asr oxiriga kelibgina imo-ishora tili o'z mavqeyini qayta tikladi.

4. O'zbekistonda surdopedagogika tarixi

O'zbekistonda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tizimli o'qitish va korrektsiyalash XX asr boshlaridan rivojlana boshladi:

- Dastlabki maxsus internat-maktablar tashkil etilib, bolalar kar va zaif eshituvchi toifalarga ajratilgan holda ta'limga jalb etildi.

- Bugungi kunda mamlakatimizda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va maxsus qarorlar asosida g'amxo'rlik ko'rsatilib, **inklyuziv ta'lim** tizimi joriy etilmoqda.

5. Zamonaviy davr va Texnologik inqilob (XXI asr)

Bugungi kunda eshitishida nuqsoni bor bolalar hayoti tibbiyot va texnika yutuqlari tufayli tubdan o'zgardi:

- **Koxlear implantatsiya:** 1980-yillardan boshlab rivojlangan ushbu texnologiya yordamida mutlaqo kar tug'ilgan bolalar ham eshitish va og'zaki nutqni rivojlantirish imkoniga ega bo'lmoqda.

- **Gen terapiyasi: 2024-yilga kelib**, gen terapiyasi yordamida tug'ma kar bolalarning eshitish qobiliyatini tiklash bo'yicha muvaffaqiyatli tibbiy amaliyotlar yo'lga qo'yildi.

Kelib chiqish sabablari.

Bolalarda eshitish nuqsonlarining (karlik va zaif eshituvchanlik) kelib chiqish sabablari surdopedagogika va tibbiyotda asosiy **ikki katta guruhga** bo'linadi: **tug'ma** va **orttirilgan** sabablar.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning taxminan **25–30 foizida** nuqsonlar tug'ma xarakterga ega bo'ladi.

1. Tug'ma eshitish nuqsonlarining sabablari

Bu nuqsonlar bola tug'ilguniga qadar, ya'ni ona qornida rivojlanish davrida yoki tug'ruq jarayonidagi muammolar tufayli yuzaga keladi

- **Irsiy (genetik) omillar:** Ota-onadan o'tuvchi genetik mutatsiyalar yoki quloq tuzilishidagi tug'ma patologiyalar (masalan, eshitish yo'lining bitib qolishi — atreziya). Shuningdek, yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikohlar ham bunga sabab bo'lishi mumkin.

- **Homiladorlik davridagi virusli va yuqumli kasalliklar:** Onaning homiladorlikning dastlabki uch oyligida (embrion shakllanayotganda) **gripp, qizilcha (rubella), toksoplazmoz, sitomegalovirus (CMV)** yoki gepatit bilan kasallanishi.

- **Dorilarning zararli ta'siri (Ototoksiklik):** Homilador ayolning shifokor nazoratisiz kuchli dori-darmonlarni, ayniqsa ototoksik (quloqqa zarar beruvchi) antibiotiklarni (masalan, *streptomitsin, monomitsin, xinin*) iste'mol qilishi.

- **Zararli odatlar va salbiy omillar:** Ota-onaning spirtli ichimliklar ichishi, kashandalik, homiladorlik davridagi og'ir kamqonlik (anemiya) va kuchli stresslar.

- **Tug'ruq jarayonidagi jarohatlar:** Tug'ruqning og'ir o'tishi, bolaning boshi siqilib jarohatlanishi yoki tug'ilish jarayonida kislorod yetishmasligi (**asfiksiya/gipoksiya**) oqibatida eshitish nervlarining zararlanishi.

2. Orttirilgan sabablar (Tug'ilgandan keyin paydo bo'ladigan)

- **Yuqumli kasalliklar:** Bolalik davrida o'tkazilgan og'ir infeksiyalar eshitish qobiliyatini pasaytiradi. Ayniqsa, **meningit** (miya pardasining

yallig'lanishi), **otit** (o'rta quloq yallig'lanishi), **tepki (parotit)**, **qizamiq** va og'ir gripp asoratlari kar-soqovlikka olib kelishi mumkin.

- **Ototoksik (quloqqa zararli) dorilar:** Ba'zi kuchli kimyoviy dori vositalari va antibiotiklar (masalan, aminoglikozidlar guruhiga kiruvchi dorilar) eshitish nervi va o'tkazuvchi asab tolalarini zaharlab, ishdan chiqarishi mumkin.

- **Shikastlanishlar (Traumalar):** Kalla-miya shikastlanishlari, quloq ichiga yod jismlarning kirib qolishi yoki quloq pardasining mexanik zarar ko'rishi.

- **Kuchli shovqin ta'siri:** Bolaning uzoq vaqt davomida baland ovozli o'yinchoqlar, naushniklar yoki shovqinli muhitda (85 desibeldan yuqori) qolishi quloq ichidagi nozik tukli hujayralarni doimiy ravishda shikastlaydi.

Boladagi eshitish nuqsoni qanchalik erta aniqlansa va surdopedagoglar hamda shifokorlar nazoratida korreksion ishlar boshlansa, bolaning nutqi va ijtimoiy moslashuvi shunchalik muvaffaqiyatli kechadi.

Belgilari.

Bolalarda eshitish nuqsonlarining belgilari **bolaning yoshiga** qarab turlicha namoyon bo'ladi. Kichik yoshdagi bolalar qulog'i og'riyotgani yoki yaxshi eshitmayotganini ayta olmaganini sababli, ota-onalar ularning xulq-atvori va reaksiyalariga juda e'tiborli bo'lishlari kerak.

Quyida eshitish nuqsonining yosh guruhlari bo'yicha asosiy belgilari keltirilgan:

1. Chaqaloqlar va go'daklarda (0 dan 1 yoshgacha)

- **To'satdan chiqqan baland tovushlardan** (masalan, eshik qarsillashi, it hürishi, narsalarning tushib ketishi) cho'chimaydi va uyg'onib ketmaydi.

- 3–4 oylik bo'lganda ham ota-onasining ovozini eshitganda **tinchlanmaydi** yoki o'sha tomonga qaramaydi.

- 6 oylikdan oshganda **tovush kelayotgan tomonga boshini burmaydi**.

- Faqat o'zi ko'rib turgan odamlargagina reaksiya bildiradi, ortidan ismini aytib chaqirganda qaramaydi (buni ko'pincha "e'tibor bermaslik" deb adashtirishadi).

- 6–8 oylikda oddiy bo'g'inlarni ("ba-ba", "ma-ma") qaytarib **g'uldirashni to'xtatadi yoki ovoz chiqarib tajriba qilishdan qoladi.**

2. Kichik yoshdagi bolalarda (1 dan 3 yoshgacha)

- Nutq rivojlanishi kechikadi: 1 yoshida oddiy so'zlarni ("dada", "aya") ayta olmaydi, 2 yoshida esa ikki so'zdan iborat oddiy gaplarni tuza olmaydi.

- Faqat imo-ishoralar (jestlar) orqali muloqot qilishga urinadi.

- Ovoz chiqarib gapirganda juda baland yoki haddan tashqari past va tushunarsiz gapiradi.

- Ba'zi tovushlarni eshitib, ba'zilarini umuman eshitmayotgandek tuyuladi.

3. Bog'cha va maktab yoshidagi bolalarda (3 yosh va undan katta)

- Gaplashganda tez-tez "**Haq?**", "**Nima dedingiz?**" deb qayta so'raydi.

- Televizor, telefon yoki planshet ovozi **juda baland ko'tarib** ko'radi.

- Berilgan topshiriq va ko'rsatmalarni oxirigacha tushunmaydi yoki noto'g'ri bajaradi.

- Suhbatdoshining yuziga va **lablariga juda diqqat bilan tikilib turadi** (labdan o'qishga harakat qiladi).

- Shovqinli muhitda (masalan, sinfda yoki ko'chada) nutqni ajratib olishga juda qiynaladi.

- Maktabda darslarni o'zlashtirishi pasayadi, tez charchaydi, xayolparast bo'lib qoladi yoki o'zini tengdoshlaridan tortadi.

Muhim belgi: Bola tez-tez qulog'ini ushlayversa, tortsa yoki qulog'i qizarib yallig'lansa, bu o'rta quloqda suyuqlik yig'ilayotganidan (otit) dalolat berishi mumkin va bu ham vaqtincha eshitish pasayishiga sabab bo'ladi.

Davolash usuli.

Bolalarda eshitish nuqsonlarini davolash va reabilitatsiya qilish usullari **nuqsonning turi** (konduktiv yoki neyrosensor), **darajasi** (yengildan to to'liq karlikkacha) va **kelib chiqish sabablariga** qarab belgilanadi. Zamonaviy tibbiyot va

pedagogika yordamida hatto butunlay eshitmaydigan bolalarni ham eshitish va gapirishga o'rgatish imkoniyati mavjud.

Quyida bolalarda eshitish qobiliyatini tiklash va yaxshilashning asosiy usullari keltirilgan:

1. Konservativ (Dori-darmon va fizioterapiya) usullari

Bu usul eshitish pasayishi **vaqtincha yoki infeksiya tufayli** kelib chiqqan holatlarda (konduktiv eshitish yo'qotilishida) qo'llaniladi.

- **Antibiotiklar va yallig'lanishga qarshi dorilar:** O'rta quloqning o'tkir yoki surunkali yallig'lanishi (otit) oqibatida yig'ilgan suyuqlik tufayli eshitish pasayganda buyuriladi.

- **Gormonal va qon aylanishini yaxshilovchi vositalar:**

To'satdan paydo bo'lgan neyrosensor eshitish yo'qotilishida (masalan, virusli infeksiyadan keyin) zudlik bilan qo'llanilsa, eshitish nervini saqlab qolish mumkin.

2. Jarrohlik (Xirurgik) usullari

Quloqning anatomik tuzilishidagi muammolarni bartaraf etish uchun qo'llaniladi:

- **Shuntlash (Ventilyatsiya naychalari):** O'rta quloqda surunkali suyuqlik yig'ilib, dori bilan so'rilmagan taqdirda, parda teshilib, maxsus kichik naycha (shunt) o'rnatiladi. Bu suyuqlikni chiqarib, eshitishni tiklaydi.

- **Timpanoplastika va ossikuloplastika:** Quloq pardasidagi yirtilishlarni yoki quloq ichidagi mayda eshitish suyakchalari zanjirini tiklash operatsiyalari.

3. Eshitish vositalari bilan protezlash (Texnik korreksiya)

Agar eshitish nuqsonini dori yoki oddiy operatsiya bilan davolab bo'lmasa (neyrosensor karsonlik), zamonaviy qurilmalardan foydalaniladi:

- **Raqamli eshitish apparatlari:** Yengil, o'rta va og'ir darajadagi eshitish yo'qotilishida qo'llaniladi. Ular tovushlarni kuchaytirib beradi. O'zbekistonda davlat dasturi doirasida audioskriningdan o'tgan chaqaloqlarga 3 oydan 6 oylikkacha bo'lgan davrda raqamli eshitish moslamalari bepul taqib qo'yilmoqda.

- **Koxlear implantatsiya:** Eshitish apparatlari yordam bermaydigan eng og'ir (4-darajali) karlikda qo'llaniladigan eng samarali jarrohlik usulidir. Bunda ichki quloqqa (koxlea) maxsus elektron mikrochip o'rnatiladi va u tovush signallarini to'g'ridan-to'g'ri eshitish nerviga uzatadi. Ushbu operatsiyani bola **3 yoshga to'lguniga qadar** o'tkazish eng yuqori natijani beradi.

Reabilitatsiya turlari.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilish — ularning eshitish qobiliyatini tiklash, nutqini rivojlantirish va ijtimoiy muhitga moslashishiga qaratilgan uzluksiz jarayondir.

- **Tibbiy reabilitatsiya:**
 - Eshitish qobiliyatini tekshirish (audiometriya).
 - Zarurat bo'lganda eshitish apparatlari yoki koxlear implantlar o'rnatish.
- **Surdopedagogik va logopedik reabilitatsiya:**
 - Bola bilan surdopedagoglar ishlashi, tovushlarni idrok etishga o'rgatish.
 - Og'zaki nutqni shakllantirish va rivojlantirish.
- **Psixologik va ijtimoiy moslashuv:**
 - Bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.
 - Oila a'zolarini bola bilan to'g'ri muloqot qilishga o'rgatish.

O'qitish metodikasi.

Kar yoki zaif eshituvchi bolalarni maxsus o'qitish va ularni tarbiyalash bilan surdopedagogika fani shug'ullanadi. Kar yoki zaif eshituvchi bolalarni o'qitish nazariyasi tarixi, fanlarni o'qitish, ularning maxsus psixologiyasi, talaffuzni va "lab bilan o'qish"ni o'rgatish va ularni mehnatga tayyorlash bu sohaning asosiy maqsadi hisoblanadi. Fanni o'rganish orqali zaif eshituvchi bolalarda og'zaki nutq shakllanib boradi, chunki ularga so'zlar talaffuz qilinganda nutq organlarining harakati o'rgatiladi. Nutqni takrorlashga o'rgangan zaif eshituvchilar gapirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, ular maxsus o'quv alifbosi-daktilologiyasidan foydalanib gapirishlari ham mumkin.

Xulosa.

Ma'lumki, bizning mamlakatimizda ta'lim olish barcha bolalar va o'smirlar uchun majburiydir. Bu holat O'zbekiston Respublikasi —Ta'lim to'g'risida qonunida o'z ifodasini topgan bo'lib, mazkur qonunning 5-moddasida „, Jinsi, irqi, millati, tili, dini, e'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, har kimga ta'lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi“ deb belgilab qo'yilgan. Bundan ko'rinib turiptiki barcha sog'lom bolalar qatori nuqsonli bolalar shular jumlasida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ham o'zlarini huquqlaridan foydalangan hollarida ta'lim olishlari mumkin. Ularni ta'lim olishlari qonunan himoya qilinadi. Sog'lom bolalar qatori eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ham barcha muassasalarda ta'lim tilini erkin tanlash holati joriy etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://uzsd.uz/eshitish-imkonidan-cheklangan-bola-talim-olish-imkonidancheklangan-emas/>
2. <https://zenodo.org/records/7396717> „ESHITISHDA NUQSONI BOR BOLALARNI O'QITISH METODIKASI“
3. M.U. Xamidova -Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti “ Maxsusu pedagogika” kafedrasi professori v.b.,PhD (Masusu pedagogika asoslari) Toshkent-2025.
4. O'zbekiston Respublikasining „ Ta'lim to'g'risida“ gi qonuni. 2020.